

PAPER DETAILS

TITLE: METİNDİLİLİMİN TEMEL KAVRAMLARININ ANADILI ÖGRETİMİ SÜRECİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

AUTHORS: Sevim Sevgi ÇIKRIKÇI

PAGES: 43-57

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/780407>

METİNDİLBİLİMİN TEMEL KAVRAMLARININ ANADİLİ ÖĞRETİMİ SÜRECİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sevgi Sevim Çıkrıkçı

Özet

Anadili öğretimine yönelik olarak geliştirilen çağdaş yaklaşımların ortak noktası, bu yaklaşımlarda öğretim bilgisi ile dilbilimsel bilginin birbirini tamamlayan yönleriyle biraraya getiriliyor oluşudur. Bu durumun temel nedeni, ilgili yaklaşımlarda insan beyninin bilgi işleme süreçleri ile temel dilsel beceriler arasındaki doğal etkileşimin sorgulanması gerekliliğinin öne çıkarılmış olmasıdır. Öyle ki, bu yaklaşımların ana sayıtlısı, temel dilsel beceriler ve bireyde beceri gelişimi konusunda beynin bilgi işleme süreçleri göz ardı edilerek eksiksiz ya da sistemli bir açıklamanın ortaya konamayacağıdır. Böyle bir çerçeveden hareketle bu yazıda, dilbilimin, özellikle de metindilbilimin anadili öğretimi ortamlarına sunduğu kavramlar ele alınacak, bu kavramlara ilişkin değerlendirmeli bir tanıtım yapılacaktır.

Anahtar sözcükler: anadili öğretimi, metindilbilim, öğretimbilim

EVALUATING THE MAIN CONCEPTS OF TEXT LINGUISTICS WITHIN MOTHER LANGUAGE TEACHING PROCESSES

Abstract

The common point of the contemporary approaches proposed for mother language teaching is their gathering pedagogical and linguistic knowledge together. The main reason for this situation is the need for highlighting and questioning the natural interaction between basic linguistic skills and the information processing system of the human brain. That is, the main assumption of these approaches is that a systematic or precise explanation can not be put forward by ignoring basic linguistic skills and the information processing system of the human brain for developing the mentioned skills. By regarding such a framework, this article aims to discuss the concepts offered within the fields of linguistics, especially text linguistics to the mother language teaching environments, and then give an evaluative presentation of these concepts.

Keywords: mother language teaching, text linguistics, language pedagogy

Giriş

Genel bir tanımla, dört temel dil becerisinin (konuşma, yazma, dinleme ve okuma) planlı bir öğretim programı sürecinde geliştirilmesi, anadili öğretiminin kapsamlı amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, dilsel becerilerin geliştirilmesinde belirleyici olan kuramların, dil öğretim ortamlarına nasıl aktarılacağı sorusu önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda, bu çalışmada alan yazınında anadili öğretimi sürecinin kapsamlı görünümüyle kurduğu çokyönlü ilişki nedeniyle, metindilbilim alanının temel kavramları genel bir çerçevede ele alınacaktır. Çalışmanın amaçları, şu iki başlık altında belirginleşmektedir:

- Anadili öğretimi sürecinde, metindilbilim alanının nasıl bir yere sahip olduğunu alanyazınındaki çalışmalar doğrultusunda ortaya koymak
- Söz konusu alanın temel kavramlarının anadili öğretim sürecine nasıl yansıdığını örneklerle dayalı olarak somutlaştırmak

1. Anadili Öğretimi Sürecine Yansıyan Kavramlarıyla Metindilbilim

1960'lı yılların sonunda gelişmeye başlayan metindilbilim, sözlü ve yazılı metinlerin dilbilgisel ve anlamsal yapılarıyla birlikte iletişimsel yönünü de ele alır. Metindilbilim alanında da diğer alanlarda olduğu gibi, temel sorgulama nesnesi olan metin kavramına yaklaşımda farklı bakış açıları ve inceleme yöntemlerinin çeşitliliği dikkati çeker. Bu yaklaşımlardan kimileri metinlerin iletişimsel yönünü öne çıkarırken kimileri de dilbilgisel yapılarını öne çıkarmaktadır. Çeşitli metin inceleme yöntemlerinin varlığına karşın, metindilbilim alanındaki yaklaşımların odak noktasını, 'bir metni metin yapan ölçütler nelerdir' sorusu oluşturur. Bu soru, alanyazınında iki temel yaklaşımın oluşmasına neden olmuştur:

- Birinci yaklaşım, tümce ötesi dil ilişkilerinin biçimsel görünümüleri ve sistematigi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşım içerisinde metin, dil kullanımlarından bağımsız olarak, yapısal birimlere göre incelenmektedir. Alanyazınında bu yaklaşım aynı zamanda *metindilbilgisi* (Textlinguistik, text grammar) olarak da tanımlanır (Ziesenis, 1998).
- İkinci yaklaşımda ise, metnin özellikleri iletişimsel görünümüleri doğrultusunda incelenmektedir (Schmidt, 1981). Buna bağlı olarak da metin yalnızca biçimsel yapısı ya da sözcük anlamlarıyla değil, insan etkileşimindeki işlevleri düşünülerek tanımlanmaktadır (Beaugrande, 1981). Bu yaklaşım alanyazınında, *metinkullanımbilim* (Textpragmatik) (Schoenke, 1991) kavramı ile karşılığını bulmaktadır.

Yukarıda genel çerçevede ele aldığımız iki yaklaşımdan, metinkullanımbilim bir üst kavram olarak metindilbilgisi alanını kapsamaktadır (Ziesenis, 1998). Bu kavramsal ilişkilendirme, anadili öğretimi sürecinde aşağıda özetlenecek başlıklar kapsamında hem metindilbilgisi, hem de metin kullanımbilimin etkileşime girmesine neden olmaktadır:

- Genel belirlemeler doğrultusunda, kullanımbilimsel metindilbilim, belirli sınırlar içerisinde metindilbilgisini de kapsamaktadır görüşünden hareket edersek (Schoenke, 1991; Ziesenis, 1998), dil ve yazın öğretiminin kuramsal nedenlemelerini ortaya koymada, gözardı edilmeyecek bir sistematığı bulunduğunu da söylememiz gerekir (Schoenke, 1991: 50).

- *Metnin üretimi* (Textproduktion) ve metnin *alınlanması* (Textrezeption) (sözlü ve yazılı dil kullanımı, yazın dersi) ilgili didaktik amaçlar, metindilbilimin işlevsel metin kavramı yoluyla önemli yönelimler sunmaktadır (Ziesenis, 1998:3).

- Öğretim sürecinde, dilbilgisi dersi daha çok tümce dilbilgisi düzeyinde kalmıştır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, dilin bir metin olarak tanımlanmasıyla birlikte, dilbilgisi dersi tümce düzeyinden sıyrılmıştır. Bu bağlamda, metin dilbilgisi araştırmaları, metinde sadece anlambilimsel-sözdizimsel birimler arasındaki ilişkiyle ilgilenmemekte, aynı zamanda metinlerin *bütüncül yapıları* (Gesamtstrukturen) ve *bölümleriyle* (Textsegmente) de ilgilenmektedir.

- Metnin üretilmesi ve alınmasıyla ilgili süreçleri ele alan metindilbilim, aynı zamanda ilgili süreçlerin bilgiyi işlemlemeye dönük görünümünü sunması bakımından, önemli bilişsel düzenlemelere de işaret etmektedir.

2. Metindilbilimsel Araştırma Sonuçlarının Anadili Öğretimi Sürecine Sağladığı Veriler

Yazma becerisinin geliştirilmesi, daha somut ve genel bir tanım getirecek olursak, metinleri anlayabilme ve üretebilme becerisinin kazandırılması, anadili öğretiminin temel görevlerinden birisidir. Bu bağlamda, metindilbilim, yazma edimi ile ilgili iki temel açı üzerinde etkili olmaktadır:

a) yazma ediminin iletişimsel özelliği

b) *iletişimsel işlev* (kommunikativer Funktion) ile metin yapısı arasındaki ilişki (Becker-Mrotzek, 2004:45).

Bu doğrultuda, metindilbilim, genel bir yaklaşımla metnin iletişimsel amacı ve bu dilsel birimin yapısından sorumlu etmenler üzerinde durmaktadır. İletişimsel amacı doğrultusunda oluşturulmuş bir metin, aynı zamanda *metin türünün* (Textsorte) gerektirdiği dilsel düzenlemelere göre oluşturulmuş bir metin demektir.

Aşağıda, yukarıda ele aldığımız genel belirlemeler doğrultusunda, *metindilbilimsel bilginin* (Textlinguistisches Wissen) anadili öğretimi sürecine sağladığı verilerin belli başlı görünümüne yer verilmektedir.

Her yazma edimi özgül amaçlar içeren düzenlemeler gerektirmektedir. Söz konusu düzenlemeler, yazma sürecinde dilsel-iletişimsel olarak kodlanmaktadır. Diğer bir deyişle, metindilbilimsel bilgi, *dilsel biçimin* (sprachliche Form) metnin iletişimsel amacına hizmet eden işlev olarak görülmesini sağlamaktadır. Çünkü metin üretim sürecinde, metin bölümlerinin istenilen iletişimsel amaçlar doğrultusunda oluşturulabilmesi için temel *metinleştirme stratejilerinin* (Textstrategien) yerine getirilmesi gerekir. Bu gereklilik, metindilbilimsel bilgi açısından, metin üreticisinin iki ayrı düzlemdeki becerileri ile ilişkilenebilir:

- 1) Önemli metinleştirme stratejilerine yönelik temel bilgiye sahip olmak
- 2) Metinlerin yeniden oluşturulmasına yönelik yöntem bilgisine sahip olmak

Metindilbilimsel bilginin ortaya koyduğu farklı düzlemlerdeki bu iki beceri aşağıdaki soruları anadili öğretimi süreci açısından önemli hale getirmektedir (Becker-Mrotzek, 2004:4):

- Alıcıların kim ve hangi bilgi düzeyinde olduğu
- Metnin hangi durum bağlamı içerisinde sunulduğu
- Metnin hangi bölümlerden oluştuğu, yani hangi büyükölçekli yapıya sahip olduğu
- Hangi dilsel desenlerin var olduğu ve bunların metnin bölümlenmesine dönük düzenlemeyi nasıl gerçekleştirdiği
- Metin üretim sürecinde süreklilik gösteren aşamaların bulunup bulunmadığı

Metindilbilimsel bilgiye ait bu temel nitelikli sorular, anadili öğretimi sürecine çokyönlü görünümü ile yansıtılabilir. Söz konusu çokyönlülük, hem metindilbilimsel hem de metinkullanımbilimsel araştırma alanlarının kavramsal bütünlüğü içerisinde karşılık bulmaktadır. Örneğin Kallmeyer (1974)'te ilgili alanların kavramsal görünümünü ve birbirleriyle kurdukları ilişkiyi üç düzlemli modelinde şöyle ele almaktadır:

Tablo 1: Kallmeyer’in Üç Düzlemli Modeli

	Metindilbilgisi		Metinkullanımbilim
	Bağıntılama-Konnexion	Gönderim-Referenz	Sonuç Çıkarma Konsequenz
Sözdizimi	+		
Anlambilim	+	+	
Kullanımbilim	+	+	+

Kallmeyer’e göre, söz konusu tablo, sözdizimi, anlambilim ve kullanımbilimin birbirleriyle kurdukları ilişkiyi metin düzeyinde ortaya koymaktadır. Buna göre:

- Sözdizimi, metinde sürekliliği sağlayan birimlerle ilgili görünümeler üzerinde durmaktadır (örneğin, sözcüklerin yeri).
- Anlambilim, bağlantılama ve gönderim ilişkileri ile ilgili soruları yanıtlamaktadır (örneğin, sözlüksel birimlerin birbiriyle nasıl birleştirilmesi gerektiği).
- Kullanımbilim, her üç düzleme ilişkin sorular üzerinde durmaktadır.

Kallmeyer’in üç düzlemli modeli, gönderimin bağlantılama düzlemine, sonucun ise hem gönderim hem bağlantılama olmak üzere her iki düzleme bağlı olduğunu belirginleştirmektedir.

Metindilbilgisel /metinkullanımbilimsel alanlarla ilgili kavramsal bütünlük ve ilgili alanların her bir düzleminin birbiriyle kurduğu ilişki, aşağıda yer alan alt başlıklar altında, örneklere dayalı olarak somutlaştırılacaktır.

2.1. Bağlantılama Düzlemine İlişkin Görünümler

Metin-sözdizimsel tutarlılığın (textsyntaktischen Kohärenz) temel ilkesini, en genel biçimde *ilk tümcedeki* (Vordersatz) birimlerin bir sonraki tümceye taşınması olarak tanımlayabiliriz. Bağlantılama, gerek *bağdaşıklık* (Kohäsion) gerekse *tutarlılık* (Kohärenz) boyutunda dilin sözdizim, anlam ve kullanım dizgeleriyle kurduğu karmaşık ilişkiler nedeniyle alanyazınındaki çalışmalarda geniş bir araştırma konusu olarak dikkati çekmektedir (bkz. Halliday/Hasan1976; Harweg, 1979; van Dijk, 1980; Brinker, 1993). En genel biçimde, bağlantılama kavramını, başlıca iki görünüme dayalı olarak tanımlayabiliriz:

- belirli ve belirsiz tanımlığa dayalı olarak, metinde, bilinen ve bilinmeyen birimlerin, alıcı için, ‘henüz bilmediğin bir şeyden söz ediyorum’ ve ‘daha önce bildiğin bir şeyden söz ediyorum’ biçiminde işaretlenmesi
- belirli bir tümce içerisinde ve bağlacının kullanılmasıyla, alıcıya ‘bundan sonra gelecek olan birim de bu tümceye aittir’ bilgisinin verilmesi

Söz konusu iki görünüm doğrultusunda, bağıntılama kavramı, metinde bilinen ve bilinmeyen birimler ile aynı birimler arasında ilişki kurarak, çizgisel olarak gerçekleşen metinsözdizimsel sunuma hizmet eden temel düzenleme olarak tanımlanmaktadır (Linke, Nussbaumer ve Portman, 2001; Ziesenis, 1998).

Öte yandan, bağıntılama ve gönderim kavramı ile ilgili çalışmalara bakıldığında, bu iki kavramın birbirini kapsayan yanlarının olması nedeniyle belirgin bir ayırmadan söz etmenin zaman zaman güçleştiği gözlenmektedir. Bu nedenle, bu yazıda çalışmamızın amaçları doğrultusunda, bağıntılama kavramı yukarıda ele aldığımız Kallmeyer'in üç düzlemlî modeline dayalı olarak metinsözdizimsel görünümleri açısından örneklerle somutlaştırılacaktır.

Metinsözdizimsel tutarlılığın temel ilkelerinden biri, birimlerin çizgisel sunum içerisinde birbirleriyle düğümlenmesidir. Söz konusu ilke, daha önce de kısaca değindiğimiz gibi Brinker (2001)'de ilk tümcedeki birimlerin, sonraki tümceye taşınması biçiminde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, metnin sözdizimsel tutarlılığı, metnin ilk tümcesinde yer alan dilsel birimlerin sonraki tümcelere taşınmasıyla gerçekleşmektedir. Bu çerçevede, Brinker birimlerin, metinde *açık* (explizite) ve *örtük* (implizite) bir biçimde gerçekleşen gönderim özdeşliğinden (Referenzidentität) söz etmektedir. Bu ayırım doğrultusunda, metinde *sözcük*, *sözcük öbekleri* ve *adılar* açık gönderim özdeşliği gösteren birimler olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu dilsel birimleri, *gönderim düzlemine ilişkin görünümler* başlığı altında ele almaya çalışacağız. Burada ise, yukarıda da değindiğimiz gibi, gönderim düzleminden kesin çizgilerle ayıramamamıza karşın, Weinrich'ın (1993) vurguladığı üzere, bağıntılama düzlemine ilişkin en belirgin görünüm olması bakımından, genel bir biçimde belirli ve belirsiz tanımlığa değineceğiz. Weinrich (1993), belirli ve belirsiz tanımlıkların, dinleyici ve okurları, çizgisel metinsözdizimsel sunum içerisinde, metnin anlamsal ilişkisini ortaya koyan birimlere yönelttiğini belirtmektedir. Söz konusu ilişkiyi, bağıntılama düzeyinde Örnek (1)'i kullanarak somutlaştırmaya çalışalım.

Örnek (1)

Bugün bir çocuk okul çıkışı kaçırıldı. Çocuğun iki adam tarafından kaçırıldığı tahmin ediliyor.

Yukarıdaki örneği, özellikle metnin çizgisel sunumu açısından ele alacak olursak, belirsiz tanımlığın ilk tümcede 'bilinmeyen bir çocuğu' işaretlediğini görüyoruz. İkinci tümcede ise, 'bilinen olma özelliğini gösteren çocuk' ile ilgili olarak bilgi devamlılığı sağlanmaktadır. Söz konusu bilgi devamlılığı, aynı zamanda metindeki anlamsal ilişkilenişi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, metin

tutarlılığı açısından yaklaştığımızda, *bilinmeyen* (nicht bekannt) birimle *bilinen* (bekannt) birimin belirli bir çizgisel sunum içerisinde yer almaması durumunda, metnin anlamsal bütünlüğü bozulacaktır.

Bağıntılama biçimiyle ilgili verdiğimiz örneğin de ortaya koyduğu gibi, bağıntılama düzlemi, alanyazınındaki anadili öğretimi çalışmalarında özellikle metnin üretilmesi ve işlenmesi süreçleriyle kurduğu ilişki nedeniyle daha da önem kazanmaktadır (Ziesenis, 1998:12). Öte yandan, sözünü ettiğimiz sözdizimsel birimlerin yanı sıra, anlambilimsel ve kullanımbilimsel metin yapılarının birer işaretleyicisi olan ‘gönderim ve sonuç çıkarma’ süreçleri de anadili öğretimi çalışmaları açısından göz ardı edilmeyecek denli önemlidir.

2.2 Gönderim Düzlemine İlişkin Görünümler

Gönderim kavramı, en genel anlamıyla, metne katılan bir sözcük ya da sözcük öbeğinin, dilsel birimlerden yararlanılarak metnin devamında, anlambilimsel ve sözdizimsel olarak yinelenmesi biçiminde tanımlanabilir.

Gönderimle ilgili başlıca görünümlere geçmeden önce, bağıntılama ve gönderim arasındaki ayrımın ortaya konması, kavramsal çerçevenin belirginleştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Ziesenis (1998)’e göre bağıntılama düzlemindeki metindilbilgisel birimler, metnin *dizimsel bağıntısına* (syntagmatische Relation) yönelik birimleri işaretlemektedir. Buna karşın, gönderim düzleminin, metinde anlatılmak istenen gerçeklik ile, yani metnin anlamsal bütünlüğünü oluşturan sözcüksel birimlerle ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, metinde, gönderimle ilgili içeriksel işaretleyicilerin neler olduğu sorusu, öncelikli olarak anlambilimin temel soruları arasında yer almaktadır.

2.2.1 Açık Gönderim Özdeşliği

Yukarıda, Brinker’in, metinde *sözcük*, *sözcük öbekleri* ve *adılları* açık gönderim özdeşliği gösteren sözlüksel birimler ve dilbilgisel birimler biçiminde tanımladığından söz etmiştik. Bu çerçevede, yazının akışı içinde öncelikli olarak *açık gönderim özdeşliği sergileyen* birimler üzerinde durulacaktır. Aşağıdaki örnekleri, ilgili kavramları somutlaştırmak üzere inceleyelim:

Örnek (2)

Yazar, okurunun kendisini bulmasına yardımcı olur. Bu açıdan bakınca, yazarın salt bir tanık olmasını anlamıyorum.

(Ferit Edgü, Ders Notları, s.47)

Örnek (3)

Agora Kitaplığı, özellikle sinema öğrencilerinin başucu kitabı niteliğindeki Andrey Tarkovski'nin 'Mühürlenmiş Zaman'ını yeniden bastı. 'İvan'ın Çocukluğu', 'Ayna', 'Stalker' ve 'Nostalghia' gibi filmlerin yönetmeni kitapta, filmsel görüntünün oluşması, filmde zaman, ritim ve kurgu, senaryo, kamera, oyunculuk ve müziğin rolü, sanatsal bakış gibi konularda düşüncelerini anlatıyor.

(Radikal Gazetesi,Kültür Sanat, 21.01.2007)

Örnek (4)

Ozan, salim bir limana varmak için teknesinin yolunu değiştirenlerden değildir. Bilinmezlik içinde ilerleyen rüzgara karşı yelken açan, çoğu zaman akıntıya karşı kürek çekendir o.

(Ferit Edgü, Ders Notları, s.45)

Yukarıdaki örneklerde yer alan her bir metinde, *adın* (AÖ) (Substantiv) gönderim ögesi olarak,

- aynı *adın* yinelenmesi (2. örnekte: *yazar*)
- aynı *adın* onu işaretleyen başka bir ad ile yinelenmesi (3. örnekte: Andrey Tarkovski; Yönetmen)
- *adın* kişi adılı (Personalpronomen) ile yinelenmesi (4. örnekte: o kişi adılı) gibi farklı görünümünün olduğu görülmektedir.

Söz konusu örnek metinleri, *ad* ve *ada* gönderimde bulunan birimler (dilbilgisel ve sözlüksel) açısından değerlendirecek olursak, 2. ve 4. örnekteki *adların* bilinen ve bilinmeyen (bkz. Brinker, 2001) ayrımına dayalı olarak bilinen olma özellikleriyle yer aldıklarını görüyoruz. Ancak 2. ve 4. örnekteki *adların*, bilinen olarak işaretlenmesi, doğrudan okur ve(ya) dinleyicilerin ilgili *adların*, anlambilimsel ve sözdizimsel bileşenlerine yönelik ilişkilendirmeyi gerçekleştirebilmelerine dayanmaktadır. Bununla birlikte, yukarıdaki 4. örnekte olduğu gibi, *adlar*, sözdizimsel düzlemde büyük ölçüde *boş içerikli* (inhaltsleer) diye tanımlanan dilsel birimlerle, gönderim ögesi olarak yinelenmektedir. Dolayısıyla, genel bir belirlemeyle, bir sözcüğün yinelenmesi durumu, en az iki temel gönderim ögesiyle gerçekleşmektedir: *Adlar* ve *adılar*. Söz konusu bu iki gönderim ögesini, yukarıdaki örnek metinlere dayalı olarak incelemeye çalışalım:

(2)'de yer alan metindeki gönderim bağıntısı, *yazar* adının yinelenmesiyle oluşturulmaktadır. Burada okur, ilgili *adın* gönderim ögesi ile ilişkilendirmesini, anadilinin sözlüksel özelliklerine, yani anlamsal özelliklerine bağlı olarak gerçekleştirmektedir. 4. örnekte ise okur, *adın* kişi adılı ile gönderim ilişkisine girmesi durumunu, anadilinin dilbilgisel yapısında var olan özelliğe bağlı olarak ilişkilendirmektedir. Buna karşın, 3. örnek'te, *Andrey Tarkovski* ad öbeği, *yönetmen* ad öbeği ile anlamsal ilişkiye girmektedir. Ancak buradaki gönderimsel ilişki, 2. ve 4. örnekteki metinlerde olduğu gibi, dil dizgesinin doğal bir oluşumunu sergilememekte, dilin kullanımsal boyutuyla ilgili bir oluşumu sergilemektedir. Bu nedenle, buradaki *Andrey Tarkovski* ve *yönetmen* arasındaki gönderimsel ilişki sadece bu metinde ve bu metinden dolayı oluşturulmaktadır. Öte yandan, okur, 2. ve 4. örnekteki metinleri okurken, ad öbeklerini, *farkında olmadan* (unbewusst), metin bağlamına bağlı olarak birbiriyle ilişkilendirebilirken, 4. örnek metindeki ad öbekleri arasındaki ilişkilendirmeyi, ancak dünya bilgisine bağlı olarak ilişkilendirebilmektedir.

Öte yandan, 2.örnekte aynı sözcüğün metin içerisinde yinelenmesi; 3. örnekte ise, özel *adın* dış dünya gerçekliğinde karşılığı olan *yönetmen* sözcüğünün kullanılması durumu *içerik sözcükleri* (Inhaltswörter) ile gerçekleşmektedir. Bu durumla ilişkili olarak, yinelenen dilsel birimlerin içerik sözcüğü olması, metnin anlamsal bütünlüğünün sağlanmasında belirleyici bir işlev üstlenmektedir. Çünkü, aşağıda yer alan Örnek (5)'te görüldüğü gibi, 2. örnekteki *yazar* sözcüğünün yerine boş içerikli bir işlev sözcüğü kullanılması durumunda, *bir gücül girişim bağlamı* (potential interference) oluşacağından, yani işlev sözcüğü gücül olarak birden fazla ada gönderim yapabileceğinden metnin anlamsal bütünlüğü bozulmaktadır.

Örnek (5)

Yazar, okurunun kendisini bulmasına yardımcı olur. Bu açıdan bakınca, *onun* salt bir tanık olmasını anlamıyorum.

Yukarıda Örnek (5)'ten yararlanılarak somutlaştırılmaya çalışıldığı gibi, sözcüğün yinelenmesiyle gerçekleşen gönderim özdeşliği, özellikle metnin anlamsal bütünlüğüne dönük düzenlemelerde belirleyici olmakla birlikte, *metin türüyle* (Textsorte) ilişkili görünümelerde de belirleyici olmaktadır. Öyle ki bir metnin hangi metin türüne ait olduğunun belirlenmesinde, *sözcüklerin seçimi* (Wortwahl) önemli düzenlemelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, aynı *sözlüksel birimin* (Lexem) yinelenmesi, bilgilendirici metinlerde, konu sürekliliği bakımından önem kazanmaktadır (bkz. Linke, Nussbaumer ve Portman, 2001: 248).

Görüldüğü gibi, anlambilimsel ve sözdizimsel bileşenlere yönelik bilgi, özellikle metindeki dilsel birimlerin nasıl kullanılması gerektiği konusunda belirleyici olmaktadır. Öyle ki dilsel birimler, tutarlı ve bağdaşık bir metnin oluşturulmasında, anlambilimsel ve sözdizimsel olarak farklı biçimlerde işlev üstlenmektedir. Aşağıdaki Tablo (2) ve (3)'te anlambilimsel ve sözdizimsel gönderim öğelerinden 'açık' değer taşıyanlar sınıflandırılmaktadır:

Tablo 2: Metinde açık anlambilimsel gönderim ilişkisi kuran birimler

- Aynı sözcüğün yinelenmesi (bkz. Örnek 2)
- Eşanlamlı ya da yakın anlamlı sözcükleri yineleme
Adamın **eşi** hastalanmış. **Karısının** hastalığı onu çok üzmüş.
- Aynı kökten türemiş farklı sözcük türlerindeki sözcükleri yineleme
Miray sınavı **başardı**. **Başarısı** ailesini çok sevindirdi.

Tablo 3: Metinde açık sözdizimsel gönderim ilişkisi kuran birimler

- Kişi adıları (= ben, sen, o, biz, siz, onlar)
- Gösterme adıları (= bu, şu, o)
- Gösterme sıfatları (= bu kadın, o adam)
- Dönüşlülük adıları (= kendi, kendisi)
- Türkçe gibi bağlantılı dillerde adlar üzerindeki iyelik eki ve belirtme durum eki (= Kardeşi tatile gitti. Çocuğu kim buldu? (bkz. Keçik ve Uzun, 2001)

Yukarıda sıralanan sözdizimsel gönderim birimleri, alanyazınındaki pek çok çalışmada *ön-biçimler* (Pro-Formen) başlığı altında, geniş kapsamlı olarak ele alınmaktadır (bkz. Linke, Nussbaumer ve Portman, 2001). Söz konusu çalışmalarda, ön-biçimlerin, *sözcük öbekleri*, *tümce öbekleri* ve *tümce* gibi çeşitli büyüklükteki dilsel birimleri yinelenirken, sözdizimsel gönderim öğesi olarak nasıl bir işlev üstlendikleri konusu üzerinde durulmaktadır. Ancak çalışmamızın kapsamı doğrultusunda bu kavram burada yalnızca gönderim öğesi olarak küçük dilsel birimleri işaretleyen birimler bağlamında ele alınmıştır.

2.2.2 Örtük Gönderim Özdeşliği

Yukarıda verdiğimiz örneklerde, metindeki adların (aynı *adın*; *adın* adıl ile ve *adın* dünya bilgisi özelliğiyle ilişkili bir ad ile yinelenmesi) açık gönderimsel

özdeşliklerinin olduğunu gördük. Buna karşın, metinde gönderimsel öğelerin açık dilsel işaretleyiciler ile bir ilişkilendirmeye girmemesi durumu, yani metindeki kavramların anlambilimsel yakınlıklarına bağlı olarak oluşturduğu özdeşlik ilişkisi, örtük gönderimsel özdeşlik olarak tanımlanmaktadır (Brinker, 2001:36). Bu kavram, kendiliğinden sözcükler arasındaki yakınlık ilişkisiyle bağlantılanmaktadır. Harweg (1979) sözcükler arasındaki yakınlık ilişkisinin (Kontiguitätsverhältnisse zwischen Wörtern), en genel anlamda üç görünüme dayalı olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir:

- Mantıksal/kavramsal (logisch) ilişki: problem/çözüm; soru/yanıt; savaş/barış,
- Doğal oluşuma (ontologisch) dayalı ilişki: çocuk/anne; duman/ateş
- Kavramsal ilişki: kent: tren istasyonu; cami/minare

Söz konusu üç görünümü Örnek (6)'daki tümceler üzerinde ele alalım:

Örnek (6)

a) Kameranın gösterdikleri kadar göstermemeyi seçtikleri de yönetmenin hayat karşındaki tavrını dışavurur. (*Murathan Mungan, Kullanılmış Biletler, s.326*)

b) Gökyüzünde birer birer yerlerini almış gibiydiler. Biliyordum tüm yıldızlar beni izliyordu. (*Doğal sözlü veri tabanından*)

c) Acele mutfığa koştu. Erzak dolabından bir konserve kutusu kedi maması çıkarttı. (*Buket Uzuner, Kumral Ada-Mavi Tuna, s.27*)

Yukarıdaki tümce örneklerinde görüldüğü gibi, alıcı her bir kavramı (örneğin, kamera-yönetmen; gökyüzü-yıldız; mutfak-erzak dolabı) doğal dil dizgesi içinde var olan yakınlık ilişkisine göre ilişkilendirerek anlamlandırmaktadır. Öyle ki dil dizgesinin doğal anlambilimsel oluşumuna bağlı bu ilişkilendirme olmasa, örtük gönderim özdeşliğinden söz etmek de olası olmayacaktır. Örneğin, *Ali bir arabaya bindi. Kız bağıarak ağlıyordu.* tümce dizisini ilişkilendirebilmek için, metin içerisinde *araba* (belli bir araba) ve *kız* (belli bir kız) arasında anlamsal ilişkilere dayalı bir *birleştirme* (Verknüpfung) gerekirken, *Ali arabaya bindi. Şoför hızlı sürüyordu.* tümcesinde böyle bir birleştirme gerekmemektedir. Dolayısıyla gökyüzü-yıldızlar ilişkisine karşılık, araba-kız ilişkisi dil dizgesinin doğal görünümünü değil, dil kullanımının (Sprachverwendung) etkin kullanımını işaretlemektedir.

Yukarıda söylenenler doğrultusunda, anlambilimsel yakınlığa dayalı olarak, örtük gönderim özdeşliği ile ilgili başlıca görünümleri ortaya koyan sınıflandırma Tablo (4)'teki gibidir:

Tablo 4: Metinde örtük anlambilimsel gönderim ilişkisi kuran birimler

• Altkavram-Üstkavram ilişkisi içeren birimlerin yinelenmesi Pazarda birçok çiçek vardı. Ama en güzeli sarı lalelerdi. • Aynı kavram alanından birimlerin yinelenmesi Yönetmen filmi bitirmenin mutluluğunu yaşıyordu. Oyuncular ise dinlenmek istiyorlardı.
--

2.2.3 Gönderim Özdeşliği ve Tutarlılık İlişkisi

Metinde gönderim öğelerinin çeşitli biçimlerde yinelenmesi, metin tutarlılığı açısından temel ilke olmasına karşın, her zaman bu ilkeye dayalı tümce dizilerinin tutarlı olduğunu, diğer bir deyişle, gönderim özdeşliği sergilemeyen tümce dizilerinin tutarsız olduğunu söylemek olası değildir. Aynı biçimde, gönderim birimlerinin yinelenmesiyle oluşturulmuş her tümce dizisi de tutarlı olmamaktadır (Brinker, 2001). Bu saptamayı, Örnek (7)'deki tümce dizileri üzerinde somutlaştırmaya çalışalım.

Örnek (7)

a) İstanbul'da bir arkadaşım ile karşılaştım. Orada görülecek çok tarihi yapı var. Bu yapıları özellikle turistler ziyaret ediyorlar. Bu turistler Türk yemeklerini çok seviyorlar. Türk mutfağı çeşitli lezzetlere sahip olduğu için, dünya mutfağında da biliniyor.

b) Uçak seferleri bir gün ertelendi. Sis yoğunluğu devam ediyor.

c) Yağmurlu ve soğuk bir akşamdı. İki adam bir parkta oturmuş sigaralarını içiyorlardı.

Görüldüğü gibi, (7a)'daki tümce dizisi, gönderim birimlerinin yinelenmesi ilkesine göre oluşturulmuş olmasına karşın, yine de tutarlı bir metin değildir. Bunun başlıca nedenlerinden birisi, konu sürekliliğinin sağlanamamış olmasıdır. Öte yandan, metindeki *zaman* (Tempus) değişimi de tutarsız olmasındaki diğer bir etmen olarak görülebilir.

Buna karşın, (7b) ve (7c)'deki tümce dizilerinde sözdizimsel birleştirme birimlerinin kullanılmadığı görülmektedir. Ancak, söz konusu tümce dizileri, tutarlı bir oluşum sergilemektedir. (7b)'de iki tümce arasında *nedensel* (kausal) bir bağıntı bulunmaktadır. Bu bağıntıda, anlambilimsel bir birim olan 'sis' kavramı, iki tümce arasındaki nedensel ilişkinin kurulmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. (7c)'de ise, birinci tümce ikinci tümce için durumsal bir çerçeve oluşturmaktadır.

2.3 Sonuç Çıkarma(Konsequenz) Düzlemine İlişkin Görünümler

Metinkullanımbilimsel doğrultu, sonuç çıkarma düzlemi ile ilgili görüşlerini tanıtlamaktadır. Buna göre, sonuç çıkarma düzlemini işaretleyen metinler, Schmidt'in (1981)'te tanımladığı gibi öncelikli olarak iletişimsel bağlamın dilsel birimlerini işaret etmektedir. Örneğin, "Bilet burada." sözcesine, bu tanım çerçevesinde yaklaşıldığında, doğrudan metnin kullanımsal işlevine dönük düzenlemeye dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, Plett (1975:89), söz konusu sözce ile ilgili olarak, *alıcının* (Rezipienten) anlamaya dayalı bilişsel gereklilikleri yerine getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, *alımlama birimi* (Rezeptionseinheit) düzeyinde duran metin, öncelikle alıcının tamamlamalarına (Ergänzung) bağlı olarak anlamlandırılabilir. Bu çerçevede Plett (1975), iki tür tutarlılık oluşumunu sağlayan *tamamlama biçimini* (kohärenzbildenden Ergänzungen) birbirinden ayırmaktadır:

- Birinci tür, metnin kendi içindeki düzenlemelere dayalı tutarlılık ilişkisini işaretlemektedir. Örneğin, *sözcük ağlarının* (Wortnetze) belirlenmesi ve bunların birbiriyle ilişkilendirilmesiyle gerçekleşen alıcı edimi, bu tür içerisinde değerlendirilmektedir.

- İkinci tür ise, metindışı etmenlere, yani *önvarsayımsal* (Präsupposition) etmenlere dayanmaktadır. Schmidt (1981), durum ilişkili etmenleri, 'konuşucuların, iletişimsel bir edimi başarıyla gerçekleştirebilmeleri için, birlikte ele alabilecekleri tüm varsayımlar' biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, belirli bir sözce, aynı zamanda durum ilişkili etmenlere bağlı olarak oluşturulabilecek tüm varsayımsal oluşumları kapsar.

"Bilet burada." örneğine dönecek olursak, söz konusu sözcenin varsayımsal oluşumları arasında aşağıdaki örnek sözceler yer alabilir:

"İstedğin bileti aldım."

"Senin için hemen bir tane buldum."

"Unutmadan hemen vereyim."

Yukarıdaki örnekler, özellikle verici ve alıcının, *iletişimsel edimi* (Kommunikationsakt) gerçekleştirebilmeleri için, belli bir derecede ortak varsayımsal paylaşımlara sahip olmalarını gerektirmektedir. Bu bağlamda, okurun metindeki *boşlukları* (Leerstellen) tamamlaması gerekmektedir. Çünkü ancak o zaman bağdaşık bir metin dizisine ulaşabilmektedir.

Plett (1975)'e göre, *metin oluşturma* (Textbildung) ve *metin tutarlılığı* (Textkohärenz) ile ilgili temel inceleme, doğrudan doğruya metinkullanımbilim ve metinanlambilimi arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Metinanlambilimi açısından baktığımızda, metnin iletişimsel edimlerini *dildışı gerçeklik* (aussersprachliche Wirklichkeit), yani gönderim nesneleri (Referenzobjekte) üzerinden gerçekleştirmeleri, metinkullanımbilimi vazgeçilmez kılmaktadır. Bu ilişki, gönderim ve sonuç düzlemlerinin değişimli koşul ilişkisini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Metindilbilim alanının kuramsal yönelimi ve gelişim çizgisindeki çok yönlülüğü, özellikle anadili öğretimi sürecinde metin kavramının ayrıntılı olarak ele alınmasına neden olmaktadır. Çünkü metin kavramı, tek bir sözcükten başlayarak, karmaşık yazınsal metin oluşumlarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu durumla ilişkili olarak, bu çalışmada, anadili öğretimi sürecindeki metinkuramsal nedenlemeleri ortaya koymaları açısından, metindilbilgisi ve metinkullanımbilim alanlarının temel kavramları kısaca değerlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu alanların temel kavramları, aşamalı yapı içerisinde, Kallmeyer'in Üç Düzlemli Modeli'nde ortaya koyduğu bağıntılama, gönderim ve sonuç çıkarma düzlemlerinde karşılık bulmaktadır. Kallmeyer'in çalışması, yalnızca bağıntılama, gönderim ve sonuç çıkarma düzlemleri üzerinde odaklanmış olsa da, söz konusu düzlemlerin anadili öğretimi sürecinde, özellikle metin oluşturma ve metin alımlama ile ilgili karmaşık görünümlere somut araçlar sunduğunu göstermektedir. Çünkü metin alıcısı, bir metni anlayabilmesi ve iletişimsel olarak kullanabilmesi için, düzlemin üç görünümünü de birbiriyle ilişkilendirerek kullanabilmelidir. Bu gereklilik aşağıda yer alan Tablo (5)'teki yapılanışıyla metin kuramını anadili öğretimi süreci için vazgeçilemez bir zemin haline getirmektedir.

Tablo 5: Metin Kuramı

Metindilbilgisi		Metinkullanımbilim
<i>Metin-içi</i> (textintern)		<i>Metin-dışı</i> (textextern)
Sözdizimsel Tutarlılık	Anlambilimsel Tutarlılık	İletişimsel edim
Gönderimsel birimlerin metnin sözdizimsel yapısıyla kurduğu ilişki	Gönderimsel birimlerin metnin içeriksel yapısıyla kurduğu ilişki	Metin üretimi ve metin alımlama süreçlerinin iletişimsel edimle birleşmesi

Kaynaklar

- Beaugrande, R.A ve W. Dressler. 1981. *Einführung in die Textlinguistik*.Tübingen. Niemeyer.
- Becker-Mrotzek, M. 2004. *Angewandte Linguistik*. Tübingen: Francke Verlag.
- Brinker, K. 1993. *Textlinguistik*. Heidelberg. Studienbibliographien Sprachwissenschaft.
- Brinker, K. 2001. *Linguistische Textanalyse*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Dijk, T. 1980. *Textwissenschaft*. Tübingen.
- Halliday, M. A. K./R. Hasan, 1976. *Cohesion in English*. London.
- Harweg, R. 1979. *Pronomina und Textkonstitution*. 2 Aufl. München.
- Kallmeyer, W. 1974. *Lektürekolleg zur Textlinguistik*. 2 Band. Frankfurt.
- Keçik, İ. ve L. Uzun. 2001 *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*.Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1293.
- Linke, A., M. Nussbaumer ve P. Portmann. 2001. *Studienbuch Linguistik*. Tübingen. Max Niemeyer Verlag.
- Plett, H. 1975. *Textwissenschaft und Textanalyse*. Heidelberg.
- Schmidt, W. 1981. *Funktional-kommunikative Sprachbeschreibung*. Leipzig.
- Schoenke, E. 1991. *Didaktik Sprachlichen Handeln*. Tübingen. Max Niemeyer Verlag.
- Weinrich, H. 1993. *Textgrammatik der Deutschen Sprache*. Mannheim.
- Ziesenis, W. 1998. *Taschenbuch des Deutschunterrichts*. (Yay.) G.Lange, K. Neumann ve W.Ziesenis. Band 1. Schneider Verlag.